

לדופקי בתשובה

בס"ד
עשיק פ' וארא
שנת תשי"ע לפ"ק
שנה ח'
[כל הזכויות שפירות]

הערות הארות יתקבלו בתשרי
אל העורך הר' שלמה זרד קליין
מס' הפקס' 00442071836956
מס' הטלפון 07727197313
המחיל: חברת "יגיל תורה"
שי"י בימ"ד דחסידי בעלזא
(קלידס רד) לונדון י"ד
בשתיאות: ק"ק מרן אומ"ר שליט"א

כאילו מזכיר פירות א"כ ה"נ כיון שהזכיר תחלה על תנובת השדה וחתם אח"כ על הפירות הו"ל פתיחה וחתומה על הפירות ויצא. וכן פסק בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ג סי' ג).

הכרעות הפוסקים דיצא בכל גווני

ב) אמנם מצינו לכמה אחרונים שהסכימו לדינא דיצא בכל גווני, הראשון הוא בשו"ת מהרש"ג (ח"א סי' ג"ג) בנידון שנשאל מהגאון בעל 'משנה שכיר' במי שאכל שני דברים שצריך לברך אחריהם ברכת מעין ג' והוא שכה בתחלת הברכה לכלול שניהם ולא אמר רק על העץ לבר, ואח"כ באמצע הברכה נזכר וסיים בסוף בשניהם אם יצא בדיעבד, והשיב לדינא דיצא [יש לציין למה שכתב בתחילת התשובה: "הנה אין לי לע"ע הכרעה ברורה בזה כי אין אני עוסק עתה בהלכות הללו וכי קאי רבי בהאי מסכתא אל תשאלו במסכתא אחריתא ועכ"ז מפני כבודו לא אמנע מלכתוב שהסברא חיצונה וההשקפה ראשונה אומר לי להסכים לדבריו ששפיר יצא", והוא משום הדרי עיקר התקנה לברך על אותן דברים ברכה אחת מעין ג' הוא משום דאיתן הו' מינים יש להם חשיבות קצת הואיל שנשתבחה בהן א"י לכן צריכים להזכיר אחר אכילתם חשיבות הארץ וכל הענינים המבוארים בברכה כמו שמוזכרין אחר אכילת פת ורק גבי פת מוזכרין באריכות על כל ענין ברכה בפני עצמה וגבי אינך ו' מינים שגי להזכיר כל הענינים בברכה אחת ולכן נקרא ברכה אחת מעין ג', וא"כ הרי הסברא נותנת דאין החיוב דוקא כ"כ להזכיר בפרטות המין שאכל אלא להזכיר מעין הג' ברכות שבברכה", והרי גם כאן הזכיר כיון שאמר טופס הברכה של מעין ג', ומה שלא הזכיר בכפילא המין שאכל בפרטיות אלא שהזכירו רק פעם אחת לבסוף אינו חמור כ"כ עד שנימא שלא יצא כיון דעכ"פ הזכיר בחתימתו את המין, עכ"ד ע"ש שהאר"ך עוד קצת בראיות לזה. וכ"פ בקצרה להשואל הנ"ל בשו"ת פני מבין (ח"ג סי' דף) ובספרו שו"ת משנה שכיר (סי' ל"ד) כתב בזה לדמותו להמבואר בש"ס וזבחים (דף ג') דאם שחט חטאת חלב לשם חטאת דם כשר ואינו מחריב בה והטעם משום דעכ"פ לשם חטאת ששחטה, וכותב דא"כ ה"נ אינו מחריב בה מין הראשון שהזכיר כיון דעכ"פ לשם ברכה דמעין שלש אמרה וכיון שהזכיר המין לבסוף שפיר יצא אבל בלא הזכיר כלל המין שאכל פשיטא דלא יצא דהא הברכה לא ה' כלל על מה שאכל ושם ה' הכונה על החטאת ששחט ורק שחשב על חטאת אחר וזה לא מגרע כיון דשם חטאת אחד היא כ"כ הכא כיון דעכ"פ הזכיר המין שאכל ורק בתחלה הזכיר מין אחר י"ל כיון דעכ"פ ה' ברכה מעין ג' לא מחריב בה ויצא, ומש"כ בס' נ"ט הנ"ל לא יצא דהוי כמו ששחט חטאת לשם עולה דמחריב בה, ע"ש עוד.

גם בפתח הדבר (סי' ר"ח אות ט"ו) הו"ד בארחות חיים (סי' ר"ח אות י"ד) ובשד"ח (מערכת ברכות סי' א' אות כ') מסיק דאם חתם כדין יצא, משום דעל תנובת השדה' מהני בדיעבד גם לין וגם לשאר פירות וגם למונוגות [ודלא כהכה"ח והדברי מלכיאל הנ"ל דמהני רק לפירות], ומציין שכבר קדמו בזה בספר אות היא לעולם (ח"א מערכת הב' סי' לב), עכ"ד. ובודאי שכן יש לפסוק למעשה עכ"פ מטעמא דספק ברכות להקל. ובס' שערי הברכה (פ"ד הע' ע"ז) הביא בזה ראי' נוספת, מדברי הב"י בס' ר"ח שכתב לענין הכוסס את החיטה שיברך על המחיה ויסיים בה על האדמה וכו', ומשמע שעיקר ברכת מעין ג' היא בחתימתה, וע"ש בהגהות של הוצאת מכון ירושלים סקט"ו.

התחיל כהוגן וסיים שלא כהוגן

א) ויל"ע במקרה הפוך שפתח כהוגן וסיים שלא כהוגן אם יצא, והנה בשו"ת אור לציון ובשו"ת רבבות אפרים (שם ושם) כתבו בפשיטות דלא יצא דהרי בס' נ"ט לכ"ע בעיני חתימה כהוגן ורק נחלקו אם בעינין גם פתיחה כהוגן. אלא שיל"ע לסברת המהרש"ג שהוכרנו למעלה שהעיקר הוא לברך ברכת מעין ג' ולהזכיר עכ"פ פעם אחת המאכל שאכל, א"כ מה לי אם מוזכרו בתחילה או אם מוזכרו לבסוף, ומאידך י"ל דעכ"פ צריך להזכירו בחתימתו דהוה עיקר הברכה, ואם שינה הוי משנה ממטבע שטבעו חכמים, ולא יצא, וכן סתמו כל ספרי זמנינו שלא יצא.

ב) בירך על העץ או על המחיה אחר שתיית יין, בירך על המחיה אחר אכילת תמרים, בירך על הגפן אחר אכילת ענבים

ד) והנה כל מה שנתבאר עד כה היינו דוקא באופן שאכל מונוגות ובירך על העץ או על הגפן, או שאכל פירות מז' המינים (חוץ מענבים ותמרים) ובירך על המחיה או על הגפן, אבל אם שתה יין ובירך על העץ אפילו לא הזכיר גפן כלל לא בפתחה ולא בחתימה, יצא בדיעבד, כיון דיש פוסקים דברכת בורא פרי העץ פוסרת יין ה"נ ברכת על העץ פוסרת ברכת על הגפן וכמבואר בביה"ל (סוף סי' ר"ח בשם החי"א). וכן נמי אם בירך על המחיה אחר שתיית יין ולא הזכיר גפן כלל לא בתחילה ולא

שאלה. המברך ברכת מעין שלש ובפתיחת הברכה הזכיר מאכל שלא אכל, במקום להזכיר מאכל שאכל (כגון שאכל תאנים והתחיל על המחיה במקום על העץ), ובסוף הברכה סיים כדין (על הארץ ועל הפירות) האם יצא י"ח.

תשובה.

[א]. להלכה נקטינן כיון דהזכיר לבסוף כהוגן אף שבתחילה לא אמר כהוגן, יצא.

[ב]. אבל אם לא סיים כהוגן אף אם בפתיחת הברכה הזכיר כהוגן, לא יצא.

וישנם אופנים שאפילו לא הזכיר המאכל שאכל כלל דיוצא ג"כ, וכדלהלן:

א. שתה יין ובירך על העץ אפילו לא הזכיר גפן כלל לא בפתחה ולא בחתימה, יצא בדיעבד.

ב. בירך על המחיה אחר שתיית יין ולא הזכיר גפן כלל לא בתחילה ולא בסוף, יצא בדיעבד.

ג. אכל תמרים ובירך על המחיה, ולא הזכיר עץ כלל לא בתחילה ולא בסוף, יצא בדיעבד.

ד. אכל ענבים ובירך על הגפן, ולא הזכיר עץ כלל לא בתחילה ולא בסוף, יצא בדיעבד.

[ג]. וכ"ז באופן שנזכר אחר שכבר אמר השם שבחתימת הברכה, אבל אם נזכר קודם שאמר השם, יחזור לעל העץ וכו' וכיו"ב, [ולא יתחיל מברוך אתה ה'].

שיטת הגו"ר דצריך לחזור ולברך

א) נחלקו הראשונים במי שטעה בשחית בברכת יוצר אור ואמר אשר בדברו מעריב ערבים ובסיום הברכה נזכר ואמר יוצר המאורות אי יצא, דדעת הרא"ש וסייעתו דלא יצא דבעינן התחלה וסיים כדין, ולא שגי בחתימה לחוד, אמנם דעת הרבינו יונה והרשב"א דאף בחתימה לחוד שגי דכל שסיים כהוגן אף שהתחיל שלא כהוגן יצא. ולהלכה נפסק בשו"ע (סי' נ"ט סעי' ב') כדיעה קמיימא דלא יצא דבעינן גם פתיחה כהוגן, ובביה"ל (ד"ה ולא אמר) הביא דכן דעת כל האחרונים, אלא שהג"ר השיג על פסק השו"ע בכמה ראיות ופסק לעיקר כדעת הרשב"א דתלוי רק בחתימת הברכה לבד שאם חתם כדין יצא.

ועפ"ז כתב בשו"ת גנת ורדים (כלל א' סי' כ"ז) בנידון מי שאכל פרי ובפתיחה אמר על המחיה וכשהגיע לסוף הברכה נזכר וחתם על הפירות דצריך לחזור ולברך, דהרי לפי הכרעת השו"ע לא שגי בחתימה לחוד דצריך גם פתיחה כהוגן. ושוב כתב דיש לומר דבכה"ג גם הרשב"א ורבינו יונה יודו דצריך לחזור ולברך, דע"כ לא אמרו שהחתימה האחרונה תספיק לתקן כל הברכה אלא בברכות אלו דקריאת שמע שכל מה שיטעה בהן אע"פ כן שייך הוא לענין הברכה דמוזכרין מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, אבל בני"ד הטעות הוה שטעה אינה ענין כלל לחיוב ברכתו כי ברכת המחיה לחודה קיימא וברכת הפירות לחודה קיימא, וא"כ לא יספיק תיקון החתימה האחרונה לתקן כל הברכה. [ובשו"ת שבת הלוי (ח"ג סי' י"ח אות א') כותב מדי"ל תלות בדינא דמערב ערבים, וכתב דתלוי במח' הראשונים הנ"ל, ולהאמור כבר קדמו הגו"ר ולמסקנת הגו"ר הכא לכ"ע צריך לחזור]. וכ"פ בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ד אות כ"ו) אלא שהוסיף דאם בתחילה אמר כהוגן ורק באמצע אמר שלא כהוגן (ב'נודה לך על הארץ וכו') וסיים כראוי דיצא, וזה פשוט דהרי אמר ההתחלה והסוף כהוגן, והו"ד גם בשו"ת רבבות אפרים (ח"ח סי' ס"ח).

שיטת הפוסקים המחלקים באופני הטעות

והנה בכה"ח (סי' ר"ט סק"ז) נראה שהסכים לעיקר הדין כהגו"ר, אלא שכתב דבנידון דאיירי ב' הגו"ר שהטעות היתה אחר אכילת תאנים י"ל דיצא, והוא עפ"י מה שהביא בס' ר"ח אות ע"ג ד"א דמה שמוזכרין במעין ג' על תנובת השדה הוי

בסוף יצא, דמיון זיין כמבואר בשו"ע ר"ח ס"ו לגבי אם בירך ברכת הון, ובבה"ט (סקכ"ג) הביא שה"ה אם בירך מעין ג', וכ"ד הלבוש (סי"ז) מחו"ב (אות ז') וע"ה גם הגה' רע"א (סי' ר"ח ס"ג) כה"ח (אות ע"ט ופ"ט) וזאת הברכה (פ"י) בשם הגריש"א. ואף דעת הט"ו (ר"ח ס"ק ט"ז) והפמ"ג (במשב"ז שם) דלא כיון דלא הזכיר תיבת 'מוון', מ"מ למעשה קי"ל ספק ברכות להקל. וכן ה"ה באופן שאכל תמרים ובירך על המחיה דיצא משום תמרים מיון זיין. עוד מבואר בשו"ע (סט"ו) דבדיעבד ברכת על הגפן פוטרת ענבים אף שלא הזכיר על העץ כלל.

נזכר קודם שהזכיר השם שבחתימת הברכה

(ה) והנה כ"ו באופן שנוכר אחר שכבר אמר השם שבחתימת הברכה, אבל אם נזכר קודם שאמר השם, כתבו בתשו' מהרש"ג (שם) ובשו"ת שבת הלוי (שם) דיחזור לעל העץ וכו' אבל לא יתחיל מברוך אתה ה'.

והנה בדע"ת (סי"ב) הביא בשם כתבי הדעת קדושים בנידון מי שבאמצע ברכת מעין שלש אמר ונודה לך על הארץ ועל המחיה במקום על הארץ ועל המחיה ועל פרי הגפן ברוך אתה ה' - דיסיים למדני חוקיק, ויחזור ויאמר ונודה לך על הארץ ועל המחיה וכו' ויחתום כראוי, וע"ה גם באשל אברהם (מהדו"ת סי' ר"ח בד"ה הטועה). אמנם לא כל הפוסקים הסכימו לעצה זו של סיום למדני חוקיק, ולכן לכאור' אין נראה לנהוג כן למעשה כאן שבדיעבד יצא גם בחתימה כהוגן, ע"ה בזה בפסק"ת (הע' 149) ובס' שגיאות מי יבין (סי' כ"ו הע' מב).

שאלה. מי שנתחייב לברך ברכה מעין ג' על כמה דברים, כגון שאכל מוזנות ותאנים, ולא הזכיר אחד מהם בפתיחה או בחתימה, האם יצא.

תשובה. אם הזכיר שניהם בחתימה יצא וכמו שנתבאר בתשו' הקודמת. ואם נזכר קודם שאמר השם שבחתימת הברכה יחזור לתחילת הברכה ויאמר על המחיה ועל העץ וכנ"ל.

ואם הזכיר שניהם בפתיחה לבר או באמצע לבר (ביזנודה לך' וכו') ובחתימה הזכיר רק אחד מהם, למעשה נראה דספק ברכות להקל ולא יחזור ויברך.

כבר נתבאר בתשובה הקודמת הסכמת הפוסקים שהכל הולך אחר החיתום, שאם אמר החתימה כהוגן יצא, וה"ה לכאן, ע"ה בכל ספרי האחרונים שצויין לעיל [וע"ע שד"ח אס"ד מע' ברכות כלל או' אות כ' ומה שהשיג עליו בשו"ת משנה שכיר שם]. אמנם יש להסתפק באופן שבתחילת הברכה הזכיר שניהם אבל בחתימה לא הזכיר רק אחד מהם, אם יצא או לא, ומקום הספק כאן יותר מבשאלה הקודמת, משום דהתם כיון דלא ה' צריך לתתם אלא ענין אחד, וכיון שחתם שלא כהוגן הוי בגדר משנה ממשבע שטבעו חכמים בברכות, משא"כ בנידוד' שחתימתו היתה כהוגן לענין אחד שחייב לברך עליו, אלא ששכח להזכיר עוד ענין ובוה כיון שהזכירו בטופס הברכה יש לומר דשפיר דמי (כן ביאר בפסק"ת).

והנה מצינו בשו"ע סי' תפ"ז (סעי' א') ובנו"כ שם לענין שבת שחל בו יו"ט ושכח להזכיר אחד מהם, דיש דיעות בין האחרונים בזה, וע"ש במשנ"ב (סק"ז) שאם הזכיר בחתימה רק שבת לבר אין לחזור כיון שהזכיר יום טוב באמצע, וע"ש ביותר מזה בשו"ע הרב (סעי' ג'). וע"ה שו"ת משנה שכיר (שם) שמדמה ענינינו לשם. וא"כ מוכח מזה דלא תלוי דוקא בחתימה וכיון שהזכיר שניהם בפתיחה או באמצע אף שלא הזכירה בחתימה יצא. וע"ה בס' שעשועי צבי (סי' ט"ו) באריכות.

וע"ה פסקי תשובות (סי' רח אות יט) שהכריע כן למעשה, והביא עוד רא"י נכונה לזה מדברי הכה"ח והדברי מלכיאל שהבאנו בתשו' הקודמת דיוצא ב'על תנובת השדה' אף שלא סיים כהוגן, ומוכח מזה דסגי במה שהזכירו באמצע ואין צריך לחזור ולברך.

וכתב דאין להביא רא"י להיפך מדברי כל הפוסקים הנ"ל שלא דיברו רק באופן שבפתיחה אמר אחד מהם ובחתימה הזכיר שניהם, ומשמע לכאור' דס"ל דרק ככה"ג מועיל, ולא להיפך, ד"ל דלא דיברו רק באורחא דמילתא דשכיחא הוא לשכוח מלהזכיר בתחילה ולזכור בסוף ולהפך אינו שכיח, ואדרבה מדלא הדגישו זאת כלל בדבריהם שדוקא אחר החתימה אולינן משמע דלא שנא.

שאלה. נתבאר לעיל שאם בירך על המחיה אחר אכילת תמרים, וכן אם בירך על המחיה אחר שתיין יין, דיצא בדיעבד. מה הדין באופן שאכל תמרים ומוזנות, או ששתה יין ואכל מוזנות (כגון בקידושא

רבא וכדומה), ובירך רק על המחיה ולא הזכיר יין כלל לא בתחילה לא באמצע ולא בסוף, האם יצא.

תשובה. ככה"ג לא יצא וצריך לחזור ולברך ולהזכיר מין השני שהחסיר, אך מ"מ עדיף שיצא הברכה מאחר.

נתבאר לעיל מדברי השו"ע והפוסקים שאם בירך על המחיה אחר אכילת תמרים, וכן אם בירך על המחיה אחר שתיין יין, דיצא בדיעבד. ויל"ע אם הוא הדין באופן שאכל תמרים ומוזנות, או ששתה יין ואכל מוזנות, ובירך רק על המחיה האם יוצא ג"כ, ד"ל דמה שיוצא היינו דוקא באין לברכה דבר אחר על מה לחול, אבל אם יש לברכה דבר אחר על מה לחול אינו מיפטר ממילא, וע"ה בס' ר"ו סעי' ב'.

והנה מבואר בפמ"ג (בפתיחה להל' ברכות אות י' ד"ה מריש) דברכה אחרונה לאו ככוונה תליא מילתא דכל שמחוייב ברכה אחת על הרבה מינים ובכרותיהן שוות נפטר בברכה אחת אף אם לא כיון רק למין אחד, עכ"ד. אמנם אין מדבריו רא"י לעניינינו דהוא מיירי באופן שפוסט לכתחילה בזה אי אפשר לחלק הברכה אחרונה לשניהם, אבל בכהאי גוונא דברכת על המחיה פוטרת היין רק בדיעבד, יש לומר דהיכי שיש להברכה על מה לחול אינו פוסט, שו"ר כן במג"ס (סי' לח אות ב') ע"ש שהביא ראיות לזה. ובאמת בעיקר דינו מהפמ"ג ע"ה בשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ל"ב) שהביא בשם האחרונים שחולקים על הפמ"ג.

והנה בס' אמר שמואל (שם משמואל, ליקוטים, דף קנ"ו ע"ב) ובכה"ח (סי' ר"ח סקע"ו) כתבו בפשיטות דיצא, אך לא נכנס לסברות הנ"ל, וכ"פ בס' קרן ישי על מס' ברכות (דף מ"א) וע"ש שנתנוכח עם חכ"א שחלק עליו, וכ"פ גם בשו"ת באר משה (ח"ד סי' כ') שו"ת שבט הקהתי (ח"ה סי' מ"ד, וע"ש בחו"י סי' קי"ז מש"כ בזה, וכנראה שלא ראה בפנים דברי ההר צבי והמחנ"ש שנביא בסמוך רק מה שאמר לו המעיר בע"פ ע"ש ודו"ק) ובתשובות והנהגות (ח"ב סי' קמ"ו) [ובס' שגיאות מי יבין הביא שכ"פ בס' ברכת הבית שער ט"ז אות ל"ג, אך המעיין שם יראה שלא מיירי מזה רק העתיק עיקר דינא דבאה"ט ע"ש].

אמנם בשו"ת הר צבי (ח"א סי' ק"ה) הכריע דלא כוותייהו מדמצינו בס' ר"ו ס"ב גבי ברכה ראשונה דבהיו לפניו פרי האדמה ופרי העץ ובירך על פרי האדמה דרק בנתכוין לפטור את הפרי העץ יצא, אבל בלא נתכוין לא יצא, ובשע"ת הביא דאפילו בנתכוין יש חולקין וס"ל דלא יצא, והטעם בכ"ז כיון דברכת בורא פה"א לא היתה לבטלה דנתקיימה על פרי האדמה לבר. וממילא ה"ה כאן לגבי ברכה אחרונה אין חילוק, ולא יצא, וצריך לחזור ולברך ברכה מעין ג'.

גם הגרשו"א זצ"ל בספרו מנחת שלמה (ח"א סי' צ"א אות ו') לאחר שהביא דברי הספר קרן ישי הנ"ל כתב להוכיח דלא כדבריו והעלה דלא יצא, וז"ל: פסק השו"ע בס' רצ"ט סעיף ח' דאם הבדיל על הכוס ולא שתה יין בתוך הסעודה וגם בירך ברהמ"ז בלא כוס שצריך גם לברך אח"כ מעין ג' ע כוס של הבדלה, ואע"ג דאם שתה יין בתוך הסעודה או אפי' לפני הסעודה באופן שהיין בא לשרות קי"ל דלכתחילה פוטרת ברהמ"ז את היין, ואפי"ה בכוס של הבדלה כיון דלא הוי כלל לצורך הסעודה אין ברהמ"ז פוטרותו, ומשפוטות דברי השו"ע היה נראה שאף אם נתכוין בפירוש לפטור גם את היין ג"כ חזור ומברך מעין ג' על היין של הבדלה, והיינו משום דדוקא אם שתה רק יין ובירך ברהמ"ז כיון שאם נאמר דלא יצא ויתחייב לברך שנית מעין ג' על היין הרי יהיו כל השלש ברכות לבטלה רק אוה הוא דאמרין דיצא בדיעבד, משא"כ ככה"ג שהברהמ"ז הוא על עיקר סעודתו ולא הוי כלל לבטלה שפיר חזור ומברך מעין ג' על היין, אך כיון דמצינן כע"ז בכמה דוכתי דאם נתכוין להדיא דשפיר נפטר בכך אף ככה"ג שברכתו לא תהי' כלל לבטלה, נראה שגם בס' רצ"ט צריכים לדחוק קצת ולומר דמיירי דוקא בסתמא ולא כשנתכוין בפירוש לפטור גם את היין, וכיון שכן נראה דכמו שאין ברהמ"ז פוטרת בסתמא את היין של הבדלה כך גם אין על המחיה שעל מוזנות פוטרת יין ותמרים אלא א"כ נתכוין להדיא ולא בסתמא, דהא מבואר בריש פ"ו דברכות דאי לאו שאין קובעין סעודה על יין היו חייבין גם לכתחילה לברך תמיד על היין ג' ברכות, וגם למעשה הננו פוטרים תמיד את היין שבתוך המזון ושלפני המזון בנוסח זה של ברהמ"ז, ואפי"ה אין ברהמ"ז פוטרת בסתמא את היין של הבדלה וכל שכן הכא.

והביא שבאמת כבר מבואר כן במשנ"ב (סי' ר"ח ס"ק ט"ט) לענין ענבין ויין דאע"ג שאם אכל ענבים ובירך לאחריהם על הגפן יצא, מ"מ אם אכל ענבים וגם שתה יין אין ברכת היין פוטרת את הענבים אלא א"כ נתכוין בפירוש לפטור גם את הענבים ולא בסתמא, וה"נ גם כאן.

וכן הביא בס' שערי הברכה (פי"ד הע' עח) בשם בעל 'שבט הלוי' שליט"א, וכן פסק בשו"ת חשב האפוד (ח"ג סי' ע"ג, אך צע"ג שלא דן כלל מענין שברכת על המחיה פוטרת על הגפן ע"ש). וע"ה גם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סי' ח' פ"ב). ולכן נראה דלמעשה יצטרך לחזור ולברך, ולא שייך לומר כאן ספק ברכות להקל, מאחר שהמקילין כמעט שלא דיברו מאה דסי' ר"ו, ומה גם שכן פסק גם המשנ"ב וכמשנת"ב [וזה דלא כשו"ת רבבות אפרים (ח"ח סי' ע"ג)]. אך בודאי אם יכול לצאת הברכה מאחר שיעשה כן לצאת ידי הכל.